

De Viertakt

Praktische handvatten voor het taalles- en rekenonderwijs zoals deze Kwaliteitskaart zijn te vinden op www.schoolaanzet.nl. Deze website bevat alle informatie en handreikingen die in het kader van School aan Zet worden ontwikkeld om het onderwijs (in de basisvaardigheden) te verbeteren.

De Viertakt

De belangrijkste didactische basisregel voor het woorden leren is: Het leren van een woord zal nooit in één keer gebeuren. Er moeten verschillende stappen genomen worden. We onderscheiden vier didactische stappen in het intentioneel woordenschatonderwijs: de viertakt. Dit didactische model geeft de leerkracht houvast. De kapstokhaken zijn:

1. voorbereiden
2. semantiseren
3. consolideren
4. controleren

Bij het voorbereiden activeer je de voorkennis van de leerlingen en maak je ze tegelijkertijd betrokken bij het onderwerp of aan te bieden woord. Je opent bij de kinderen als het ware dat deel van het woordenschatnetwerk waar het aan te leren woord het beste kan worden aangehaakt. Direct daarna volgt het semantiseren: je maakt de betekenis van het woord helder. Dit doe je altijd in de context waarin het woord aan de orde is. De kinderen begrijpen vanaf dat moment de betekenis, maar ze moeten de woorden nog wel onthouden. Daarvoor is er het consolideren, het inoefenen van het woord. Je consolideert net zo lang totdat het woord een vast plekje heeft in de woordenschat van de kinderen. Om te weten of het woordleerproces geslaagd is, ga je natuurlijk controleren. Zo weet je of de kinderen passief dan wel actief het woord kennen. (zie ook het artikel Meer en Beter Woorden Leren, hoofdstuk 3, http://www.schoolaanzet.nl/uploads/tx_sazcontent/KRBV058_01.pdf)

De Viertakt

Hieronder zie je de vier stappen van de viertakt nogmaals omschreven, met bij elk van de stappen een kort praktijkvoorbeeld:

Voorbewerken	De leerkracht van groep 2 haalt met een heel geheimzinnig gezicht een envelop uit haar tas.
Semantiseren	Kijk nou eens. Dit is een <i>envelop</i> . Een <i>envelop</i> is gemaakt van papier en je kunt er een brief in stoppen. Zou er in deze <i>envelop</i> ook een brief zitten? Ja hoor, er zit een brief in de <i>envelop</i> . (haalt de brief eruit) Nu ik de brief uit de <i>envelop</i> heb gehaald kunnen we lezen. (leest een korte brief voor) Nu stop ik de brief weer terug in deze <i>envelop</i> van papier.
Consolideren	Leerkracht vertelt een kort verhaaltje waarin vijf keer het woord envelop voorkomt. De kinderen hebben allemaal een envelop. Als ze het woord envelop horen steken ze deze zo snel mogelijk omhoog.
Controleren	Leerkracht schrijft een briefje en vraagt aan het taalzwakste kind: waar doen we de brief in? In deze tas, deze doos of in deze envelop? En later vraagt ze: waar zullen we de brief indoen?

In de praktijk behandelen we niet alleen losse woorden maar ook groepjes van woorden die bij elkaar horen. Woorden zijn niet opgeslagen in het geheugen als losse eenheden. Integendeel: woordenschat is een hecht kennisnetwerk van (woord)betekenissen. Om kinderen te helpen een goed gestructureerd woordkennisnetwerk op te bouwen kun je bijvoorbeeld bij het woord 'envelop' meteen 'adres' en 'postzegel' meenemen. Dit noemen we dan een woordcluster. Bij een woordcluster gaat het om twee, drie of vier woorden, waartussen een belangrijke (cognitieve) semantische relatie bestaat (het ene woord heeft een sterke betekenisrelatie met de andere woorden in het woordcluster). De semantische relatie kan ook een categorie of tegenstelling zijn, of een deel-geheel-relatie. Het gaat dus niet in de eerste plaats om een thematische gerelateerde woorden.

In het volgende voorbeeld zie je hoe een leerkracht een woordcluster 'door de viertakt haalt'. Deze leerkracht van groep 5 behandelt de woorden 'artikel' en 'journalist' in één keer.

Voorbewerken	De leerkracht van groep 5 komt de klas al lezend binnen met een uitgevouwen krant. Ze blijft lezen en roept pas na een tijdje 'ik lees hier dat kinderboekenweek is'
Semantiseren	Dat is een <i>krantenartikel</i> . Een <i>artikel</i> is een stukje tekst in de krant. Kijk, dit is het <i>artikel</i> (het is gemarkeerd) over de kinderboekenweek. Dit stukje tekst in de krant, dit <i>artikel</i> , is geschreven door een <i>journalist</i> . Een <i>journalist</i> schrijft voor de krant. De <i>journalist</i> schrijft over wat er allemaal in de wereld gebeurt. Deze <i>journalist</i> heeft een <i>artikel</i> geschreven over de kinderboekenweek. Hier staat de naam van de <i>journalist</i> . Er staan heel veel <i>artikelen</i> in de krant. Er gebeurt natuurlijk veel in de wereld om over te schrijven. Kijk maar, hier een <i>artikel</i> over prinses Maxima. En hier een <i>artikel</i> over voetbal en oh, wat zielig, hier een <i>artikel</i> over een auto-ongeluk. Ja, er staan veel stukjes in de krant. En al die <i>krantenartikelen</i> worden geschreven door <i>journalisten</i> . De <i>journalisten</i> werken voor de krant en schrijven over wat er allemaal gebeurt in de wereld. Bedenk eens samen welk <i>krantenartikel</i> je zou willen lezen.
Consolideren	• De leerlingen zoeken in duo's naar artikelen in de krant die ze interessant vinden. • Wie wil later journalist worden? Waarover wil je dan schrijven? • De leerlingen gaan op zoek naar artikelen en journalisten in tijdschriften. Ze moeten aangeven of het een artikel of reclame is. • Leerlingen schrijven zelf een artikeltje voor de schoolkrant. • Leerlingen zoeken verschillende soorten artikelen (sport, politiek, kunst, etcetera)
Controleren	Passief: Elk kind krijgt een stuk krant en markeert twee artikelen en onderstreept daarbij de naam van de journalist. Actief: de leerkracht vraagt 'Hoe noem je een stukje tekst in de krant waarin je iets kunt lezen over de wereld? En hoe heet iemand die dat schrijft voor de krant?'

Door het woordenschatonderwijs in te bedden in het zaakvakonderwijs kan veel winst behaald worden. Woorden worden dan geselecteerd uit de tekst en vooraf behandeld, zodat leerlingen de inhoud van de tekst beter begrijpen. De voorbewerking valt dan samen met de introductie van de les, de semantisering met de uitleg van de nieuwe leerstof, de consolidering met bijvoorbeeld het lezen van een tekst en de controle met het beantwoorden van vragen naar aanleiding van de tekst.

De Viertakt

Vorbewerken	De leerkracht komt binnen met een zak aardappels. Deze aardappelen komen van boer Jan. Een speciale boer....!		
Semantiseren	(Groot vel papier, leerkracht tekent twee vierkanten) Boer Piet besluit op dit stuk land koeien te zetten. Dat heet <i>veeteelt</i> . (tekent schetsmatig een paar koeien en schapen of plakt plaatjes in een van de vierkanten). <i>Veeteelt</i> wil zeggen dat je vee, bijvoorbeeld koeien of schapen houdt. Bij <i>veeteelt</i> verdient de boer zijn geld metenzovoort. Boerin Alinda wil geen beesten, geen vee, op het veld laten lopen. Zij wil geen <i>veeteelt</i> maar doet aan <i>akkerbouw</i> . Bij <i>akkerbouw</i> zorg je dat er bijvoorbeeld graan of aardappels op het land gaan groeien. (tekent graan en mais of plakt plaatjes in het andere vierkant) <i>Akkerbouw</i> is dus.... Nu weten jullie vast op wat voor soort land boer Jan werkt. Heeft hij <i>veeteelt</i> of <i>akkerbouw</i> ? Stel nu, je bent zelf boer. Waar kies je dan voor? Waarom?		
Consolideren	Lezen van de tekst. De leerlingen vullen het schema verder in met extra begrippen uit de tekst die horen bij akkerbouw respectievelijk veeteelt.	akkerbouw • granen • gewassen • verbouwen • etc.	veeteelt • koeien • veestapel • fokken • etc.
Controleren	Leerkracht geeft een repetitie over de zaakvaktekst 'akkerbouw en veeteelt'.		

Verschillende woordleersituaties

Bij woorden leren gaat het om het leren van een woordvorm en een woordbetekenis. De woordvorm is een label, de achterliggende betekenis is een concept (zie ook: Verhallen, 2012: Handreiking Basiswoordenschat).

Het label is de waarneembare kant van het woord (een combinatie van klanken of letters dat ergens naar verwijst).

Je kunt het woordlabel uitspreken en opschrijven, horen en lezen. *Het concept* is de achterliggende betekenis-toekenning: mensen hechten betekenissen aan woorden. Een concept is een pakketje woordkennis.

Alle woordlabels en concepten zijn opgeslagen als een hecht gestructureerd netwerk (zie pag. 1)

We kunnen nu bij woordenschatonderwijs verschillende leersituaties onderscheiden:

1. Kinderen leren een nieuwe label voor een bekend concept (bijvoorbeeld 'geschenk' leren als nieuwe woordvorm bij het woordconcept 'cadeau')
2. Kinderen breiden hun concept uit (bijvoorbeeld het concept 'kikker' wordt uitgebreid wanneer kinderen een nieuw betekenisaspect toevoegen als ze leren dat een kikker een amfibi is).
3. Kinderen leren nieuwe woordlabels en nieuwe concepten (woordbetekenissen) en nieuwe betekenisrelaties (denk aan 'akkerbouw' en 'veeteelt').

Bij 1. Leren van een nieuw label voor een bekend concept: (bij)labelen. Leerlingen in groep 2 kennen het woord 'klaar'. In een prentenboek staat het woord 'gereed'. De leerkracht kan dit woord supersnel semantiseren door te zeggen dat 'gereed' betekent *klaar*. Woorden hoeven niet nader uitleg te krijgen als het concept al bekend is. Even bijlabelen is al voldoende. De leerkracht van groep 7 semantiseert *gering* supersnel door aan te geven dat 'gering' hetzelfde betekent als 'een beetje'.

Bij het supersnel semantiseren wordt er als het ware een nieuw labeltje geplakt bij een bekend concept: 'wenen' is 'huilen', 'zowel als als ook' is 'en.....en'.

Bij 2. Bekend label en concept: conceptuitbreiding. Bij het uitbreiding van woordkennis ligt de aandacht bij leren van nieuwe betekenisaspecten, om de kennis achter een woord te vergroten. Bijvoorbeeld kinderen die het woord 'regel' kennen vanuit de regels in de klas, breiden hun kennis uit als ze leren dat er officiële regels in het verkeer zijn.

Bij 3. Leren van nieuwe woordlabels, woordconcepten en betekenisrelaties: robuust semantiseren. Dat betekent dat leerlingen zowel het woord/label als het achterliggende woordconcept moeten leren en de betekenisrelaties die een woord heeft met andere woorden. Neem woorden als 'envelop', 'adres', 'postzegel' in de onderbouw (gekoppeld aan het bekend veronderstelde woord 'brief') of het woord 'akkerbouw' en 'veeteelt' in de bovenbouw: het zijn niet alleen de woorden maar ook de achterliggende concepten en de relaties tussen de woorden die kinderen moeten leren. Deze woordleersituatie verdient veel aandacht in het onderwijs want woordenschat-, kennis- en netwerkopbouw vallen hier samen en robuust semantiseren is aan de orde. Een goede kennis- en netwerkopbouw achter de woorden zorgt er voor dat diepe woordkennis ontstaat en dat nieuwe woorden makkelijk kunnen worden aangehaakt (zie voor verdere uitleg de kwaliteitskaart semantiseren).

De Viertakt

Hoeveelheid aan te leren woorden

Kinderen moeten over voldoende woorden beschikken om mee te kunnen komen in het onderwijs. Er zijn grote verschillen tussen leerlingen; sommigen komen groep 1 binnen met nog geen 1000 Nederlandse woorden en anderen kennen er weer meer dan 3000. Aan het eind van de basisschool blijken gemiddelde leerlingen over een passieve woordenschat van 17.000 woorden te beschikken. Gemiddeld! Er zijn groepen leerlingen die dit aantal bij lange na niet halen. De hoeveelheid woorden die moet worden aangeleerd om achterstanden weg te werken is groot.

Hoeveel woorden moeten worden aangeleerd om de kloof te dichten? Om te beginnen moeten kinderen zo snel mogelijk een basiswoordenschat van 3000 opbouwen. Het is zaak dat dit vroeg, in de onderbouw, gebeurt. De achterstanden zullen anders eerder groter dan kleiner worden. Een simpel voorbeeld ter verduidelijking.

Stel je voor dat je over onvoldoende woordkennis beschikt. Dan kun je een zin als 'het zeilbootje doobde op het water' op deze manier horen of lezen: 'de broost koozeldde op het was'. Als kinderen de woorden niet begrijpen, zullen ze tijdens voorlezen, de interactie in de klas, de instructies en de verwerving van kennis steeds iets te missen. De taal gaat over hun hoofden heen.

Om te beginnen moeten jonge kinderen in ieder geval de meest frequent voorkomende woorden in de klas leren. Deze woorden zijn opgenomen in de BAK. De BAK is een lijst van 3000 woorden die kinderen minimaal aan het eind van groep 2 zouden moeten kennen om in groep 3 probleemloos te kunnen doorstromen en te kunnen begrijpen wat ze lezen als ze beginnen met technisch lezen. De BAK of Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters is ontwikkeld in opdracht van de gemeente Amsterdam.

Als leerkrachten ervoor kunnen zorgen dat leerlingen voor ze naar groep 3 gaan de 3000 frequente basiswoorden kennen is er al een flinke inhaalslag gemaakt (zie ook <http://bit.ly/1akVrm2>). Kinderen kunnen dan ook zelf nieuwe onbekende woorden oppikken uit het taalgebruik en teksten. Om aan te sluiten bij het bovenstaande voorbeeld van het zeilbootje: als een kind met een basiswoordenschat hoort 'het zeilbootje koozeldde op het water', zal het kind de betekenis geven aan het onbekende woord 'koozelen' op basis van kennis van de contextwoorden: 'het zal wel iets met varen of drijven te maken hebben'.

Als het kind het ene onbekende woord later in andere begrijpelijke contexten opnieuw tegenkomt krijgt het woord steeds meer betekenisinvulling. Op deze manier worden natuurlijkerwijs veel woorden geleerd door onbekende woorden op te pikken uit begrijpelijke contexten. Dit noemen we incidenteel leren. Dat incidenteel leren speelt ook een belangrijke rol in de verdere jaren.

In de vervolgjaren zijn er tot en met groep 8, gemiddeld nog zo'n 14.000 woorden te leren, als we de woordkennis van een gemiddeld Nederlandstalig kind als referentie nemen. Het is natuurlijk onmogelijk om meer dan 2300 woorden per jaar via het model van de viertakt intentioneel te behandelen. En dit hoeft ook niet als we door zorgvuldige selectie van woorden ook kinderen de kans geven om incidenteel nieuwe woorden op te pikken uit teksten. Als de leerkracht sleutelwoorden selecteert uit de lessen en de teksten en deze vooraf pre-teacht met behulp van de viertakt, wordt het tekstbegrip vergroot en krijgen kinderen de gelegenheid om uit die teksten zelf andere, nieuwe woorden op te pikken. Juist omdat het gaat om grote hoeveelheden woorden moet er een koppeling komen tussen intentioneel (woorden aanbieden via de viertakt) en incidenteel woorden leren (woorden oppikken). Afhankelijk van de woordschatachterstand van leerlingen gaan we ervan uit dat leerkrachten op deze manier per jaar minimaal 20 woorden per week en minimaal 800 woorden per jaar selecteren en intentioneel aanbieden als basis voor incidenteel bijleren.

Naast de BAK-lijst voor de kleuters zijn er ook voor groep 3 tot en met groep 8 woordenlijsten beschikbaar, zoals die van Schrooten en Vermeer (1994), een frequentielijst van 15.000 meest frequente woorden verdeeld over groep 3 t/m groep 8. Deze lijst vormde de basis voor Woordenlijst Amsterdamse Kinderen, de WAK (Kuiken & Droge, 2010): een lijst van 10.000 woorden, in zes woordenlijsten verspreid over groep 3 t/m groep 8 en thematisch onderverdeeld. Een speciale groep belangrijke woorden vormen de schooltaalwoorden.

Deze woorden zijn doorslaggevend voor de schoolse kennisverwerving omdat ze in (schoolse) teksten regelmatig terugkeren in lesboeken en instructietaal. Denk aan woorden als 'legenda', 'toevallig', 'uiteenzetten', 'corresponderen', 'op volgorde zetten van', 'het gevolg van' en 'functie'. Deze groep woorden verdient het om intentioneel te worden aangeboden omdat leerlingen deze woorden nodig hebben om in een schoolse context nieuwe informatie te kunnen verwerven en verwerken, maar ook om taal in een wat formelere context (buiten school) te begrijpen. Een lijst van 182 schooltaalwoorden is te vinden via: <http://bit.ly/1akVBcV>. Deze lijst is niet uitputtend maar geeft een idee van wat schooltaalwoorden zijn. Daarnaast kunnen leerkrachten in de bovenbouw gebruik maken van de nieuwe Basislijst Schooltaalwoorden VMBO. Deze lijst en de BAK-lijst zijn te downloaden (<http://bit.ly/19zwFTV>).

De Viertakt

Naast de schooltaalwoorden zijn vooral ook signaalwoorden, zoals 'voordat', 'in tegenstelling tot', 'volgen uit' van belang (zie Verhallen & Verhallen, 1993; pg. 128 en pg.287). Signaalwoorden zijn woorden die belangrijke signalen geven van verwijzingen of wendingen in de tekst. Deze woorden hebben vooral een functie in tekstbegrip maar ook in de cognitieve ontwikkeling: al in de onderbouw moeten kinderen goed weten dat het woordje 'maar' een tegenstelling in de tekst of het verhaal gaat geven; en later dat de woordjes 'dus' en 'kortom' naar een conclusie of een samenvatting verwijzen.

Belang van woordbewustzijn

Naast het incidenteel en intentioneel woorden leren is het leren van strategieën om de betekenis van een woord te achterhalen (te raden) uit de context belangrijk. Om de betekenis te achterhalen moet een leerling de volgende denkstappen doorlopen:

1. De leerling herkent het onbekende woord
2. De leerling vraagt zich af of het woord belangrijk is voor begrijpen van de tekst
3. De leerling kijkt de context en gaat op zoek naar clues over de betekenis van het woord
4. De leerling combineert de clues om de betekenis vast te stellen
5. De leerling verfijnt de woordbetekenis en controleert of deze klopt in de tekst.

Strategieën worden aangeleerd door 'modeling'. De leerkracht fungeert daarbij als model. Een helder instructiemodel is dat van Fisher & Frey, 2008: de leerkracht doet het voor, doet het dan samen met de leerlingen, daarna doen de leerlingen het in tweetallen (eventueel onder begeleiding) en tenslotte doet de leerling het zelfstandig.

Colofon

Deze kwaliteitskaart De Viertakt is samengesteld door Dirkje van der Nulft en Marianne Verhallen en is een uitgave van School aan Zet. Voor vragen rond de handreikingen en kwaliteitskaarten kunt u contact opnemen met School aan Zet: Gea Spaans, secretariaat@schoolaanzet.nl.

KKDVT138

© Buiten het downloaden zijn alle rechten op dit product voorbehouden aan:

SCHOOL
AAN ZET

Postbus 556, 2501 CN Den Haag
e-mail: secretariaat@schoolaanzet.nl
www.schoolaanzet.nl

KWALITEITSKAART